

УДК 339.162

Ю. Б. Шпильова, канд. екон. наук, ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України", м. Київ

РОЗВИТОК РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджуються актуальні проблеми, пов'язані з формуванням і функціонуванням роздрібною торгівлі в сільській місцевості. Сформульовано проблеми, які необхідно вирішити для ефективного функціонування об'єктів роздрібною торгівлі та максимального задоволення потреб сільського населення відповідними послугами.

Ключові слова: роздрібна торгівля, товарооборот, об'єкти роздрібною торгівлі, торговельні підприємства, магазини.

Постановка проблеми. Соціальний розвиток села є одним із основних напрямів його відродження, піднесення аграрної сфери та національної економіки в цілому. Саме високий рівень розвитку соціальної сфери сільських територій сприяє якісним змінам, спрямованим на підвищення рівня життя, духовному збагаченню та гармонійному розвитку населення цих територій. Економічна та соціальна ситуація, що склалась на селі, викликає занепокоєння як державних органів влади, науковців, так і українського суспільства в цілому. Крім того, проблеми соціального розвитку українського села є досить гострими і з часом тільки ускладнюються. Однією, мабуть, головною причиною виникнення такої ситуації є те, що протягом останніх трьох десятиліть на селі спостерігається тенденція до зниження народжуваності, зростання смертності, а відтак зниження природного приросту населення. Як наслідок, села поступово безлюдніють, а згодом взагалі зникають. На сьогодні в Україні демографічно-територіальна криза вразила майже третину території в 15 областях країни. Необхідно зазначити, що сучасні проблеми, які існують в сільських поселеннях, мають довготривалі соціально-економічні наслідки.

Важливою сферою економічної діяльності, що забезпечує необхідні умови для життєдіяльності людини на селі, є торгівля. Крім того, як відомо, саме роздрібна торгівля найбільш правдиво відображає процеси становлення та розвитку ринкових відносин у сільській місцевості.

У зв'язку зі змінами, що відбуваються у сфері роздрібної торгівлі, виникають нові вимоги щодо формування та розміщення торговельної інфраструктури в населених пунктах, особливо в сільській місцевості. Тому на сучасному етапі набувають більшої гостроти проблеми територіальної організації роздрібної торгівлі відповідно до вимог сьогодення, які обумовлені розвитком ринкових процесів у сфері товарного обігу. Актуальним залишається питання щодо максимального поєднання інтересів споживачів, роздрібних підприємств і виробників для оптимальної територіальної організації роздрібної торгівлі.

За сучасних умов проблеми формування, функціонування, розвитку та розміщення об'єктів роздрібної торгівлі набувають все більшої значущості. Хоча в економічній літературі питанням теорії та практики функціонування торгівлі в цілому та роздрібної зокрема присвячено досить багато уваги, проте залишаються актуальними та невирішеними проблеми розвитку роздрібної торгівлі саме в сільській місцевості. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені-науковці та автори з країн СНД, як Л. О. Азарян, Л. Антонюк, В. Апопій, Н. Голошубова, В. Гросу, О. Ковальчук, А. Мазаракі, І. Міщук, Л. Омелянович, В. Стахівський, А. Ткач, В. Якубенко та інші.

Метою статті є визначення реального стану, тенденцій та особливостей розвитку й розміщення об'єктів роздрібної торгівлі в сільській місцевості та обґрунтування шляхів вирішення існуючих проблем на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Організована торгівля залишається пріоритетним напрямом розвитку інфраструктури споживчого ринку на селі. Основні показники розвитку роздрібної торгівлі подані в таблиці 1.

Аналіз статистичних даних дозволив стверджувати, що протягом 2000–2009 рр. загальна кількість діючих об'єктів роздрібної торгівлі, які розташовані в селі, скоротилася майже вдвічі та на сьогодні становить 16 829 од. Необхідно зазначити, що на сьогодні в Україні із загальної кількості підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, 41 % – це товариства з обмеженою відповідальністю, 23,1 % – приватні підприємства та 1,7 % – фермерські господарства. За останні 10 років у сільській місцевості майже всі об'єкти роздрібної торгівлі перейшли у приватну власність. Така ситуація насамперед зумовлена скороченням зайнятості в галузях сільського господарства та стрімким зростанням прикладання праці в сфері роздрібної торгівлі, що останнім часом стало основним джерелом забезпечення життєдіяльності більшості населення цих територій.

Таблиця 1

Основні показники роздрібної торгівлі

Показник	Рік					
	1990	1995	2000	2005	2008	2009
Роздрібний товарооборот на 1 особу, грн.	–	232	585	2 003	5 338	5 015
у міських поселеннях	–	298	766	2 717	7 234	7 234
у сільських поселеннях	–	93	210	497	1 238	1 299
Кількість об'єктів торгівлі з розрахунку на 10 тис. населення, од.	28	26	21	16	15	14
у міських поселеннях	22	24	21	17	16	15
у сільських поселеннях	40	31	21	14	12	12
Торгова площа магазинів з розрахунку на 10 тис. населення, м ²	2 175	2 135	1 437	1 355	1 753	1 744
у міських поселеннях	2 116	2 214	1 582	1 627	2 260	2 251
у сільських поселеннях	2 298	1 967	1 137	779	653	636

Джерело: Статистичний щорічник України за 2008 рік [стат. зб.]. – К. : Державне підприємство “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – С. 440.

Одним із основних показників роздрібної торгівлі є роздрібний товарооборот – показників соціально-економічного рівня держави. Його обсяг відображає рівень життя населення. Під роздрібним товарообігом розуміють обсяг реалізації товарів і послуг населенню та іншим споживачам у грошовому вираженні. При зниженні показників економічного розвитку багатьох галузей часто зустрічається протилежна ситуація з роздрібним товарооборотом, що засвідчує значну роль торгівлі у становленні ринкового господарства. Особливістю роздрібної торгівлі є

те, що вона за обсягом своєї діяльності та за кількістю зайнятого в ній населення є однією з найбільших галузей економіки.

Роздрібний товарооборот торгової мережі в сільській місцевості становить 18 143,8 млн. грн. або в розрахунку на одну особу – 1 299 грн., що порівняно з містом відповідно на 91,1 та 80,7 % менше. Тобто лише 8,1 % загального товарообороту торгової мережі припадає на сільську місцевість. Між тим в Україні кількість сільських населених пунктів у 62 рази перевищує кількість міст, але кількість сільських мешканців у 2,2 раза менша, ніж у міських поселеннях. Значним фактором, який впливає на обсяги роздрібного товарообороту, є місце розташування села, тобто його територіальне розміщення (чи захід, чи схід і т.д.). Якщо розглядати зазначений показник у розрізі регіонів, то найнижчі показники зафіксовані в селах Львівської, Сумської та Тернопільської областей, тобто це західні території, які вирізняються переважно невеликими селами з невисокою людністю (рис. 1). Лідером є столичний регіон, який завжди вирізнявся серед інших.

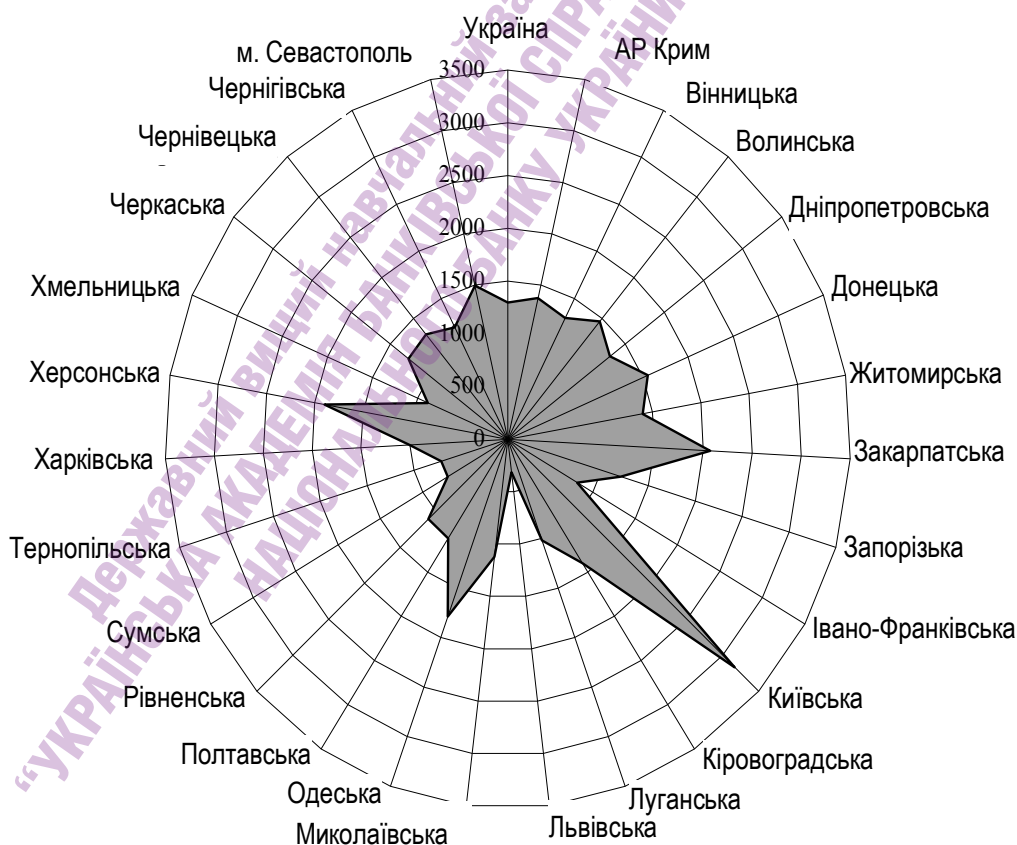

Рис. 1. Роздрібний товарооборот у сільській місцевості в 2009 р. з розрахунку на 1 особу, грн.

У сільській місцевості триває скорочення кількості об'єктів роздрібної торгівлі. Така ситуація склалась переважно за рахунок зменшення магазинів на 8,2 %, причому це більшою мірою відбувається за рахунок скорочення продовольчих магазинів. Однак більше чверті сільських населених пунктів взагалі не мають торговельних закладів, і половина з них припадає на малі села та хутори. Крім того, близько чверті населених пунктів не мають ні стаціонарних, ні пересувних об'єктів торгівлі.

Підтвердженням цього є зростання радіуса доступності до об'єктів роздрібної торгівлі. Якщо в 1995 р. цей показник становив 1,4 км, то в 2009 р. він зріс майже вдвічі. Така ситуація досить негативно впливає на соціальні настрої населення, яке не може задовольнити елементарні потреби в товарах першої необхідності, не говорячи вже про одяг, побутову техніку, меблі тощо. Досить гострою ця проблема є в сільській місцевості, в кращому випадку закриття магазину супроводжується відкриттям кіоску, де сумнівною є якість товарів, що пропонуються (невідповідні умови зберігання товарів, відсутність документації щодо їх походження). У більшості випадків у сільських мешканців зникає взагалі можливість придбання товарів у своєму населеному пункті.

Щодо забезпечення сільських мешканців магазинами, то з розрахунку на 10 тис. населення їх кількість становить 10 од. з найвищими показниками в Чернівецькій та Одеській областях (по 5 од. на 10 тис. населення). Лідером є Чернігівська область – 20 од., хоча таке лідерство можна поставити під сумнів, оскільки цей регіон не виділяється ані високими показниками щодо кількості об'єктів, ані кількістю населення. Поряд з цим торгова площа на один магазин у 3,2 раза менша в сільській місцевості, ніж у місті, хоча вона й зростає (у 2009 р. – 66 м² на один магазин).

При загальному скороченні кількості магазинів у сільській місцевості (в усіх регіонах) в 13 регіонах зросла кількість кіосків. Лідируючі позиції за цим показником має Київська область, порівняно з 2008 р. їх кількість зросла на 17,8 % при зростанні магазинів на 0,3 %. Наступним регіоном, який варто відзначити, є м. Севастополь, де на 21,4 % зросла кількість кіосків при зменшенні магазинів на 12,1 %. Наслідком такої ситуації може стати погіршення асортиментного складу товарів, які пропонуються. Значно складніша ситуація спостерігається в селах Волині, оскільки лише за один рік відбулося скорочення вищезазначених показників, яке становило відповідно 13 та 12,6 %. Тобто поряд із погіршенням асортименту значно погіршується доступність до об'єктів торгівлі. Така ж ситуація спостерігається і в ряді інших регіонів, серед яких Закарпатська, Львівська, Рівненська, Донецька та Кіровоградська області.

Загалом проблема доступності як територіальної, так і цінової є досить болючою для сільської місцевості. Вплив територіального чинника зумовлює формування цінової політики в сільських об'єктах торгівлі.

За останні 30 років визначальним для сільських об'єктів торгівлі є потужний розвиток приватного сектора, який, на жаль, орієнтується не стільки на потреби споживача, скільки на отримання максимального для себе прибутку. Негативною тенденцією розвитку сільських об'єктів торгівлі є те, що їх кількість обмежена (часто один магазин або палатка на все село), а це практично унеможливорює спроможність сільського жителя впливати на широту асортименту та на ціну товару, і, як наслідок, він (житель села) змушений купувати те, що пропонує власник торгового об'єкта.

Більшість товарів, представлених у таких об'єктах – це продукти харчування. Тоді як товари широкого вжитку, побутова хімія, товари для дітей тощо є досить обмеженими або взагалі відсутніми. Для їх придбання сільські жителі змушені їхати до іншого села, або навіть до районного чи обласного центру, а це не завжди можливо, оскільки транспортне сполучення у більшості сільських населених пунктів України вкрай погане (курсує один автобус два рази на тиждень) або взагалі відсутнє.

Підсилює негативну тенденцію розвитку сільських об'єктів торгівлі і таке явище, як безпосередній обмін товарами – бартер. Наприклад, представники із південних областей їдуть до центральної, північної України та здійснюють обмін товарів (помідори, цибулю, кавуни на картоплю, яблука тощо) і часто не за ринковими цінами, а за ціною, яку самі встановлюють.

Одним із негативних факторів, що визначає купівельну спроможність селян, а деякою мірою й асортимент товарів, є їх низький рівень доходів. Оскільки середній рівень заробітної плати осіб, зайнятих у сільському господарстві, не перевищує 60 % середньої заробітної плати по інших галузях економіки і становить у середньому 1 101 грн. на місяць. Нині у сфері сільськогосподарського виробництва зайнято приблизно 3,3 млн. осіб, або 22,7 % всього сільського населення. Така ситуація призводить до повільного накопичення грошей, відсутності можливості придбання великих побутових товарів (пральна машина, морозильник тощо), які є досить необхідними для ведення господарства.

Серед причин зниження життєвого рівня сільського населення є насамперед зниження реальних доходів, які не забезпечують відтворення робочої сили, призводять до скорочення споживання найважливіших продуктів харчування та придбання товарів культурно-побутового характеру, обмежують доступ до користування різними соціальними послугами.

Майже відсутнім у структурі сільської торгівлі є сектор торгівлі спеціалізованими товарами. Наприклад, за часів Радянського Союзу в селах функціонували так звані "залізні лавки", де сільські жителі могли придбати товари, які необхідні для ведення підсобного господарства (лопати, січкари, коси, сапи тощо). Нині за такими товарами потрібно їхати тільки до районних та обласних центрів.

Наслідком незабезпеченості сільського населення необхідними соціальними послугами та товарами першої необхідності є вимирання сільських населених пунктів, формування зон соціальної незаселеності. Тобто відбувається обезлюднення сільської місцевості, зняття з обліку населених пунктів і, як наслідок, деградація сільської поселенської мережі.

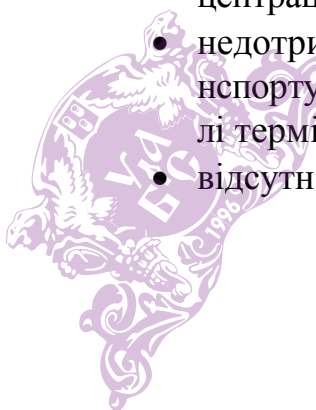
Позитивним для сільського жителя є те, що нині відбувається відродження традиції проведення щорічних сільських ярмарків, де вони можуть реалізувати продукцію власного виробництва та купити необхідні для своїх потреб товари.

Роздрібна торгівля на селі поряд із забезпеченням кінцевого споживання виконує й багато інших соціальних функцій. До найважливіших із них слід віднести:

- сприяння диверсифікації зайнятості у сільській місцевості та форм власності у соціальній інфраструктурі;
- забезпечення формування на селі малого бізнесу. До речі, першою сферою, де з'явився малий бізнес, була торгівля, зокрема і в сільській місцевості. Тут з'явилися і перші суб'єкти індивідуального підприємства.

Основними проблемами розвитку роздрібною торгівлі на селі є:

- суттєві регіональні відмінності в забезпеченості об'єктами роздрібною торгівлі. Закриття значної частини магазинів на селі з відкриттям на їх місці палаток, результатом чого стає звуження асортименту, а певною мірою – і якості товарів;
- неефективне використання наявних ресурсів та майна, що ускладнюється зменшенням товарного асортименту і навіть відсутністю значної частини необхідних товарів;
- нерозвинена типізація підприємств роздрібною торгівлі, слабка їх концентрація;
- недотримання санітарно-гігієнічних вимог щодо зберігання та транспортування товарів споживчої групи, порушення об'єктами торгівлі термінів реалізації продуктів харчування;
- відсутність ефективної динамічної системи управління тощо.

Причинами вищезазначених проблем є:

- неефективний механізм державного регулювання сфери торгівлі, адекватний ринковим реаліям;
- неефективність нормативно-правових засад функціонування торговельних об'єктів;
- відсутність ефективної системи підвищення та перекваліфікації кадрів роздрібної торгівлі;
- відсутність єдиної системи управління якістю товарів і послуг та її моніторинг;
- відсутність комплексного механізму стимулювання інноваційної активності в роздрібній торгівлі, особливо в сільській місцевості.

Для покращення якості функціонування роздрібної торгівлі на селі необхідно забезпечити реалізацію таких кроків:

- удосконалення податкового контролю за діяльністю підприємств роздрібної торгівлі та впровадження пільгового режиму оподаткування для об'єктів торгівлі, що розташовані в сільській місцевості;
- посилення державного стимулювання малого бізнесу в цій сфері діяльності;
- оновлення Державних стандартів щодо якості товарів та їх зберігання, транспортування, пакування тощо;
- забезпечення державної підтримки підприємствам роздрібної торгівлі для впровадження інновацій;
- покращення системи підготовки та використання кадрів роздрібної торгівлі, особливо в умовах реформування цієї сфери;
- посилення регулюючої функції держави у сфері ціноутворення та доступності відповідних послуг.

Висновки. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що основною задачею розвитку роздрібної торгівлі на селі є формування цієї мережі з урахуванням споживчих вимог селян, коли фокусним центром є споживач, а рушійною силою – задоволення його потреб.

Рівень та якість життя сільського населення є головним пріоритетом соціально-економічного розвитку країни, оскільки однією з основних причин відтоку населення з сіл у міста є низький рівень якості життя населення сільських територій. Відповідно до цього збереження населення сільських територій і забезпечення умов для їх високого рівня життя є провідним напрямом соціально-політичних та економічних перетворень у державі.

Список літератури

1. Інтернет-сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
2. Роздрібна торгівля України у 2009 році [Текст] : стат. зб. / Державний комітет статистики. – К., 2010.

3. Собко, І. А. Соціальний розвиток села [Текст] : курс лекцій / І. А. Собко, О. М. Литвинова, І. В. Козакова ; за ред. М. Ф. Соловійова / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків, 2009. – 138 с.

Summary

The article studies the relevant problems connected with the formation and functioning of the retail trade in the countryside. It describes the problems, which should be solved for the efficient functioning of retail trade outlets and the maximum satisfaction of demand of the rural population in these services.

Отримано 10.02.2011

Шпильова, Ю.Б. Розвиток роздрібної торгівлі в сільській місцевості України [Текст] / Ю.Б. Шпильова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. - Суми: УАБС НБУ, 2011. - Т. 31. - С. 373-381.

